

Leszek Mikrut

Українські чумаки в репортажах Григорія Данилевського

Lublin Studies in Modern Languages and Literature 31, 16-40

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Leszek Mikrut
Maria Curie-Skłodowska University,
Lublin, Poland

Українські чумаки в репортажах Григорія Данилевського

Один із засновників „української школи”¹ в російській літературі Григорій Данилевський (1829-1890) належав до грона самобутніх і досить популярних белетристів другої половини XIX століття. За життя письменника та одразу після його смерті літературна спадщина Г. Данилевського ще викликала завзяті дискусії, але з року в рік усе ж поступово відходила у літературознавче забуття. У той же час, в історії російської літературі, мабуть, нема іншого письменника такого рівня, котрий би так послідовно і з такою любов’ю оспівував Україну, присвятивши цій благодатній землі тодішньої імперії значну частину своєї літературної спадщини, боровся за те, щоб українська література всупереч великодержавним прагненням офіційних кіл Росії могла повнокровно існувати і тим самим зайняти почесне місце в родині слов’янських літератур.

¹ Цей термін був використаний в статті: W. Mokry, *Ukraina i Ukraińcy w kulturze i literaturze rosyjskiej od połowy XVII do początku XX wieku (Zarys problematyki)*, [w:] *Literatura rosyjska i jej kulturowe konteksty*. Praca zbiorowa pod red. R. Łuźnego, Wrocław- Warszawa- Kraków- Gdańsk- Łódź 1990, с. 169- 181;

Г. Данилевський відомий передусім як талановитий автор історичних (*Мирович*, 1875; *Княжна Тараконова*, 1882; *Сожженная Москва*, 1886) і побутових (*Беглые в Новороссии*, 1862; *Свобода*, 1863; *Новые места*, 1867; *Девятый вал*, 1873) романів. До його літературної спадщини належать також ліричні вірші, поеми, віршові казки та нариси.

Зазначу, що у ранній творчості Г. Данилевського почесне місце належить саме нарисам, які письменник продовжував писати і пізніше. Їх письменник нерідко об'єднував у цілі цикли: *Из путевых заметок*, 1852-1862; *Чумаки*, 1857; *Четыре года украинской охоты*, 1859; *Письма из-за границы*, 1867-1873. Нариси письменника мають безпосередню дотичність до художньої літератури, адже в них органічно поєднуються реалний матеріал і художній вимисел, а психологічні характеристики героїв супроводжуються поширеним коментарем оповідача².

Усі факти, які Данилевський представив у цих творах, були реальними: письменник або був безпосереднім учасником подій³, або відтворив їх на підставі розповідей інших реальних свідків чи подекуди різних джерел і фактів. Автентичність стосується, й описів, що відтворювали зовнішню дійсність, характеристики конкретних осіб, а також акцій, анекдотів, звітів про різні випадки тощо. Усе це свідчить про те, що автор представляв факти з життя. До важливих рис нарисів Данилевського належать також довіра до переданої інформації та актуальність конкретного змісту нарисів⁴.

В основі змісту нарисів Г. Данилевського були долі реально існуючих людей, їх переконання, відчуття, практична діяльність.

Тому письменника цікавили передусім люди і їх справи, а не лише самі проблеми чумаків як таких. Це вихідна концепція, яку

² K. Koźniewski, *Reportaż*, "Prasa Współczesna", Łódź 1957, z. 2, c. 110; J. T. Browne, *A Book of Nonfiction*, New York 1960, c. 2;

³ Cz. Niedzielski, *Reportaż*, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1985, t. II, c. 280 – 282;

⁴ Z. Żabicki, *Z doświadczeń reportażu*, [w:] *Proza... proza*, Warszawa 1966, c. 159;

називають нарисовою (йдеться про те, що дана група людей (наприклад чумаки) представлена у реальних і конкретних ситуаціях)⁵.

За загальноновизнаними у польському літературознавстві критеріями тематичного поділу нарисів⁶, Чумаків Г. Данилевського можна віднести до соціально-побутових нарисів з елементами описів подорожей. Тому, за російською дослідницею Євгенією Журбіною⁷, їх можна було б вважати конгломератом художнього нарису та оповідання, нарису про людину, а також пригодницько-краєзнавчого нарису.

За концепцією Яцка Мазярського⁸, чумацький цикл Данилевського можна вважати поєднанням пригодницького нарису (з виразним ходом дії окреслених активною присутністю нарису, вільно включеними у дію сюжету розбудованими акційно-дигресивними анекдотами і зв'язками описового характеру, а часом і дискурсивного) й середовищного циклу (у нарисах переважає описово-характеристичний зв'язок, у якому дія є досить невиразною, а натомість є багато коментарів і досить точної інформації).

Г. Данилевський збагатив свій цикл нарисів про чумаків властивостями, притаманними малій формі описової прози, що містила цілий ряд етнографічних та регіональних елементів, - рисами так званих „фізіологічних нарисів”. Цей вид розповідної прози, яка виникла у Франції в 30- х рр. ХІХ ст., став у Росії досить популярним жанром, котрий разом із прозою російського реалізму відомий у літературознавстві під назвою „натуральної школи”⁹.

Чутливий на літературні впливи Данилевський, як і багато

5 Н. Brücher, *Reportage und Porträt in der sozialistischen Presse*, Berlin 1963, с. 45; Polewoj, *Reportaż w gazecie*, Warszawa 1954 с. 4;

⁶ Cz. Niedzielski, op. cit.;

⁷ Я. Журбина, *Искусство очерка*, Москва 1957, с. 219;

⁸ J. Maziarski, *Anatomia reportażu*, Kraków 1966, с. 91-101;

⁹ A. Senczuk, *Literatura lat 1843-1855. Charakterystyka okresu*, [w:] *Historia literatury rosyjskiej* pod red. M. Jakóbca, Warszawa 1976, t. I, с. 662 – 664;

інших письменників і критиків, уважав, що письменницька праця має бути співмірна принаймні науковій праці, вважаючи при цьому, що до першочергових завдань письменника має належати дослідження і опис реальної дійсності. Виходячи з цього, письменник у *Чумаках* всебічно представив таке соціально-побутове явище, як життя українських чумаків, детально описавши цей колектив, місця його перебування. Сюжетні перипетії циклу письменник представив згідно з вимогами жанру¹⁰; розповідь ведеться від імені оповідача, котрий часом „перевтілювався” у дослідника-природознавця, що „спеціалізувався” у вивченні і описі натурального середовища людини.

Водночас фізіологічний шкід як жанр літератури¹¹, що віддзеркалював певні настрої і задовільняв читацькі потреби, не зовсім відповідав запитам молодого Данилевського. Письменник прагнув передусім представити широкому загалу актуальні правдиві події, реальні явища суспільного життя, певним чином документуючи їх¹².

З огляду на спосіб представлення фактів у нарисах Г. Данилевського про чумаків переважають фрагменти інформаційні, зате менше елементів „представляюче-сценічних”. Це зумовило певний синтез різних стилістичних прийомів: від протоколярно-описового представлення до дискурсивного і прокоментованого фрагменту та елементів чисто художньої стилізації. Важливу роль у цих творах відіграє одиниця структури самого тексту, себто „представлення”¹³, висловлення, яке має здатність викликати появу у свідомості читача відтворюючої уяви, чому сприяють чіткі та стислі речення, що підпорядковані завданням інформування, представлення, коментування. Інформаційні чи статистичні фрагменти свідчать про

¹⁰ J. Bochórz, *Szkic fizjologiczny*, [w:] *Literatura polska...*, op. cit., t. II с. 662-664;

¹¹ J. Bochórz, *Fizjologie*, [w:] *Poszukiwanie realizmu*, Gdańsk 1972 с. 182;

¹² Про аутентичність подій відповідних нарраторському повідомленню, розважає позиція: Е. Kisch, *Jarmark sensacji*, Warszawa, 1957 с. 169;

¹³ J. Maziariski, op. cit., с. 43-66;

об'єктивізований спосіб представлення фактів, щоправда часто зовсім позбавлених конкретних зовнішніх рис. Водночас Г. Данилевський, як правило, не наводить широких характеристик чи розгорнутих повідомлень про події. Для нього важливі самі факти, які знаходяться у взаємних логічних зв'язках:

Но ничто не сравнится с переносчивостью собственно чумацких волов. Какова должна быть их сила, когда от ранней весны вплоть до поздней осени они возят на себе по 50 и 60 пудов тяжести на парном возу, совершая в это время, в три конца, в Крым или на Дон и обратно 2000 верст, и ещё в промежутках по две и по три недели таскают на себе плуг¹⁴.

В інформаційних фрагментах діє принципи конкретизації повідомлення: факти упорядковуються залежно від подій і об'єднуються часом або близьким до „діяльності” порядком опису:

Отзимовавши и откормивши волов, он (багатий чумака- Л. М.) с весны нанимает по клочкам у соседних поселян десятин сто земли; пользуясь обилием скота и рабочих рук, в неделю с небольшим вспашет эту землю, засеет и заборонит. Тогда уже и посылает возы (...) с заранне сторгованною кладью в путь. Обоз его отвезет (...) на юг кладь, навалит на подводы соли и рыбы и на косолице опять приходит домой (с. 173).

В статистичних та динамічних епізодах циклу нарисів маємо справу не з повідомленням. Цим самим форма репортажу у Г. Данилевського наближається до жанру есеїв і афабулярних літературних форм:

Вот и сам хутор. Пять или шесть хат в россыпку, торчат по откосам трех оврагов, сошедшихся здесь в один огромный “лог”. Между хатами взбираются на гору и идут к низу сады. На дне лога велеют тремя уступками три пруда, один ниже другого, соединенные плотинами. Огород окружают их влажные бока (с. 176).

Завдяки перевазі в нарисі представлених фактів з прикметами дії отримуємо сюжетну форму, наближену до оповідання:

Пока хазяйка готовит последний обед, хозяин отмеривает в амбаре на

¹⁴ Г. Данилевський, *Чумаки*, [w:] *Полное собрание сочинений в 24 – х томах*, Санкт-Петербург 1901, т. III, с. 154. В наступній частині статті будуть безпосередньо зазначені лише сторінки;

дорогу зараніе припасенных сухарей, муки, пшена, сала, соли и дегтю для колес. Заскрипели ворота. Волон поят из студеной криницы с особою заботливостью. Мажут оси. Соседи и окрестные приятели сходятся смотреть на проводы (с. 176).

Факти-роздуми фіксують готові узагальнення одиноких явищ і ситуацій, представлених у малюнку, містять їх обґрунтування, наводять на певні висновки і оцінки, означають наявність загальної проблеми в частковому описі:

Украинская степь, воспетая Гоголем, в последнее десятилетие сильно изменилась. Это уже не то пустынное раздолье, по которому когда-то ехал Тарас Бульба (...). Там, где ещё за восемьдесят лет назад (...) правительство предписывало губернаторам иметь крепкую предосторожность от татар и запорожцев (...), - там ружье сменилось уже косою, пушка плугом, а пустыня стала вспаханым и засеянным полем. Степь по всем направлениям уже изрезана столбовыми проселочными дорогами. (...). Степь, дикая украинская степь, становится просто тихим русским полем (с.179-180).

Крім сцен „чистого” типу, які можна віднести до однієї із зазначених вище груп, в *Чумаках* наявні також „мішані” сцени, об’єднуючі фрази, які виконують різні функції, утворюють складні групи значень. Окреслити функцію кожної сцени дуже складно, навіть неможливо.

Стосовно цих малюнків точним є твердження, що Г. Данилевський водночас виступає у трьох іпостасях - власне автора, оповідача і репортера¹⁵. Тому ототожнення Данилевського з оповідачем та репортером цілком виправдане, а аналізовані малюнки можна вважати додатковим джерелом інформації (до речі, не зазначеної в біографічних даних письменника) про автора *Чумаків*. Ці твори не записані в жодному щоденнику письменника¹⁶, хоча змальовують справжні події, в яких автор брав участь. Думаю, що це пов’язано із відсутністю в малюнках широко розбудованого запису поглядів Г.

¹⁵ J. Maziarski, op. cit., с. 43-66. Так само вважає J. Rytel в праці: *“Pamiętniki” Paska na tle pamiętnikarstwa staropolskiego*, Wrocław - Warszawa - Kraków 1962, с. 82;

¹⁶ J. Trzynałowski, *Struktura relacji pamiętnikarskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Stanisława Pigonia*, Kraków 1961;

Данилевського, особистих зізнань, внутрішніх переконань. Розповідь, отже, не сконцентрована на ході й аналізі власного життя письменника.

Цикл нарисів Г. Данилевського *Чумаки* створений на основі чотиримісячної подорожі. У цю подорож Данилевський (разом з іншими письменниками) поїхав 1856 р. Він мав доручення Міністерства морських справ вивчити умови життя людей, що проживали на південному узбережжі Російської імперії. Письменник відвідав Азовське море, околиці гирла Дніпра і Дону. Нагромаджений великий фактографічний матеріал, збагачений особистими переживаннями автора, які залишилися у його пам'яті з часів постійного проживання в Україні, і знайшли своє літературне втілення у згаданому циклі нарисів, що побачили світ уже наступного (себто 1857) року.

Цикл *Чумаки*, який має підзаголовок *3 записок про подорожі 1856 року про характер і звичаї українських чумаків*, складається із чотирьох нарисів, у яких змальовано життя українських кріпаків, що їздили на возах, запряжених волами, і продавали різні продовольчі товари. За Г. Данилевським, чумаки - це:

(...) член общей семьи, потому что собственно не составляет отдельной касты, а принадлежит к другим сословиям края: к государственным и помещичьим крестьянам, военным поселенцам и колонистам. Среди сел он заметен только издерка по своей зажиточности и устраниению от общих дел (с. 143).

Твори, що входили до циклу, були упорядковані відповідно до часової домінанти, виразником якої були пори року - від зими до осені. Цей період і є „часовими рамками звітної ситуації”. Іншими словами, новелістові - для накопичення матеріалу - потрібен був лише вибраний момент певного часу, який і знайшов своє віддзеркалення в даному творі¹⁷. Така композиція є відображенням циклічно повторюваних етапів життя головного героя, що визначалися, з одного боку, його професією, а з другого - „календарем степу”.

¹⁷ J. Maziarski, op. cit., с. 171;

Письменник показав чумацьку дійсність середини 1850-х років, себто зосередив свою увагу на заключній фазі самого існування чумацтва як явища. Це були часи, коли залізниця поступово ставала основним засобом пересування, витісняючи малорухливі чумацькі мажі. А зі зникненням чумакування щезло і оригінальне, характерне для південних районів України, явище з усіма своїми реаліями й романтикою, що нагромаджувалися десятиліттями й десятиліттями.

Автор протягом чотирьох місяців (точніше, упродовж кінця весни - літа 1856 року) був безпосереднім свідком та учасником багатьох описаних у нарисах подій. Більшість з них має актуальний зміст, на що вказує певне часове співставлення „між дією і [...] часом розповіді про цю дію”¹⁸. Інші факти письменник відтворив за допомогою інформацій від безпосередніх свідків. У певних випадках Данилевський покликувався також та існуючі документи, розмови, зустрічі, які (нерідко цілком випадково) траплялися з окремими чумаками.

Цікаво, що для того, щоб довести правдивість своїх слів, Данилевський називав прізвище співрозмовника. Ось окремі з них: Андрій Сізон - багатий куркуль, який був чумаком (с. 173-174), Роман Балабуха - засновник степового хутора (с. 162-163), Павло Бобрик - винятково чесний, бідний чумака (с. 175), Іван Солоніца - чумака, який їздив з товаром аж до Варшави (с. 189), Тихон Вербицький, Копилець-Коноваленкоі - чумаки, яких автор зустрів у придорожній корчмі (с.182). Часом під час розмови можна було почути й інші прізвища відомих чумаків, зокрема колишнього запорожця Микити Коржа¹⁹ (с. 139), відомого

¹⁸ Ibidem, с. 34;

¹⁹ Микита Корж (1731 - 1835) - козак, відомий своїми захоплюючими розповідями (передусім про Запорізьку Січ), які були опубліковані в 1842 р. в книжці: *(Устное повествование бывшего запорожца Н. Л. К. - Ustna opowieść byłego Zaporozca N. L. K. - власний переклад заголовків Л. М.)*. Данилевський неправильно вжив ім'я чумака, замість „Никита” вжив „Міколай” (Николай) - *Энциклопедический словарь под ред. К. К. Арсенева и Ф. Ф. Петрушевского, С. - П.* 1895, т. XVI, с. 250.

провідника чумацьких караванів Шпака (с. 134) та ін.

Свою інформацію Г. Данилевський досить часто „підпирав” і „словом писаним”. Так, деякі дані він узяв із *Історії Нової Січі, або останнього коша запорозького* Аполлона Скальковського²⁰, який серед іншого описав багато старих торгових шляхів України та Запорозжжі і на їх фоні представив долю колишніх чумаків (с.134). Ці інформації письменник доповнив на основі українського літопису *Короткий опис Малої Росії з 1506 по 1770 рік* (опублікований 1777 р. (с. 135), сучасної газетної інформації (с. 136), повідомлень ханської охорони від 1764 року (с. 137), згаданої оповіді Микити Коржа²¹, супліки з 1755 року, написаної запорозьким військом до цариці Єлизавети (с. 136), інформації невідомого „літописця українських степів” (с. 138), акредитованого при кримському ханові французького консула, який 1788 р. описав торгівлю на півдні Росії (с. 136) тощо. Як письменник, Г. Данилевський звернув увагу також на усну поетичну творчість народу, котрий там проживав, наводячи деякі її фрагменти із відомої праці М. Костомарова²² *Об историческом значении русской народной поэзии* (1884) (с. 138), а у коротких відступах використовував уривки із художніх творів М. Гоголя та О. Пушкіна (с. 79, 97).

Знайомлячи широке коло читачів із чумацьким середовищем,

²⁰ Аполон Скалковский (1808-1899) – російський і український історик, який в реакційних творах оцінював козацтво і рух гайдамаків, автор праць: *Хронологическое обозрение истории Новороссийского края*, 1835 (*Chronologiczny przegląd historii Noworosyjskiego kraju*), *Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии 1733 – 1768*, 1845 (*Najazdy Hajdataków na Zachodnią Ukrainę w XVIII stuleciu 1733 – 1768*). Був творцем, забутих сьогодні оповідань у дусі В. Скотта *Братья Искупители (Bracia Odkupiciele)*, *Хрустальная балка (Kryształowa belka)*, *Мамай (Mataj)* – переклад заголовків мій – Л. М.;

²¹ Дивися коментар N 19;

²² Микола Костомаров – автор, між іншими, таких праць: *Богдан Хмельницький и возвращение южной Руси к России* (1857), *Бунт Стеньки Разина* (1858). Один з перших українських літературних критиків, поет (*Украинские баллады*, 1839), автор оповідань: *Сын* (1865), *Сорок лет* (1840);

його своєрідністю, radoшaми і проблемами, письменник відкинув колишній варіант інтерпретації походження назви цих людей, який полягав у безпосередньому зв'язку цієї назви із фактом перевезення ними з Криму бактерій чуми. Г. Данилевський одночасно ствердив, хоча зробив це не досить умотивовано, що слово „чумак” має турецьке походження. Однак найважливішим для автора було описати життя „героїв степу” якомога детальніше, а тому він закономірно розпочав свою працю від спроби з'ясувати окремі аспекти походження чумаків і встановити їх близькість із козаками. Однак у даному питанні Г. Данилевський не був цілком оригінальним, адже він використовував передусім відомі тези зі згаданої вище праці М. Костомарова і, як і цей історик, дійшов до висновку, що чумак - це спадкоємець традицій лицарського козацтва, який продовжував існувати вже не завдяки зброї, а завдяки знаряддям праці:

Казака вывела к деятельности потребность народная: а чумака произвели положение Малороссии, общественные нужды и народный дух. Настали времена другие. Сабля заменилась косою, пушка плугом. Но Малороссия (...) могла ли вмещать в себе людей, которые бы мирно обрабатывали скромный уголок и не разлучались бы дальше ближнего ручья? Мог ли малороссийский народ, разыгравший такую шумную трагическую роль, забыть её вдруг? От этого, прежде, чем казак обратился в „поселянина”, он стал „чумаком” и „бурлаком”. Чумак по занятиям мужик, по духу казак. (...) Чумак находит какую-то славу в своих путешествиях (с. 138-139).

Розпочинаючи літературну працю над чумацькою історією під кінець існування цього явища, Данилевський водночас прагнув оглянути його із позиції широкої, понад столітньої, перспективи. Письменник переконливо доводить, що чумак є прямий нащадок козака, а в південних районах України чумаки були чимсь середнім між озброєним воїном-козаком і осілим на землях селянином. Щоправда, у стародавніх „чумацьких гніздах” (так письменник називав села, в яких проживали виключно сім'ї чумаків) не обробляли землі, а жінки лише вирощували свійську птицю, зорати або засіяти хоча б найменший шматочок землі вважалось ганебним вчинком. Однак – із плином часу і

збагаченням окремих представників цієї своєрідної професії - щораз виразніше почала виявлятися матеріальна нерівність серед жителів південноукраїнських хуторів і слобід. Багатіші чумаки своє давнє джерело доходу поєднували з новими, - уже безпосередньо пов'язаними із землею; стали власниками багатьох запрягів, призначених для перевозу товарів. Цю ситуацію автор оцінив негативно, адже вона сприяла повстанню невідомої лінії, що ділила це середовище, була причиною повільного зникнення „караванів української пустелі”, причиною використання біднішого чумака багатшим, якого письменник назвав куркулем. Цей багач:

(...) уже обленился, сам (...) не идёт со своими волами испытывать долгий путь и всякие дорожные невзгоды и беды, а держит для этого человек двадцать и сорок в год работников по найму, рассчитывает копейку (...) и только откладывает барыши (с. 173).

Данилевський наводить також коротку характеристику торгівлі, яку вели запорожці і чумаки. Письменник зазначав, що вона відбувалася не лише у межах імперії, а й обіймала Туреччину, Грецію та Польщу і ділилася на сухопутню і морську. На початку виникнення чумацтва їх „каравани”, через слабо розвинену торгівлю в Росії, вирушали в основному до Криму. Такі чумацькі вози були завантажені лише частково, а самі чумаки везли переважно горілку і зерно. Згодом цей асортимент був розширений баранячим жиром, вугіллям, російськими тканинами, шліфувальним камінням, предметами щоденного вжитку тощо.

У свою чергу, головним продуктом, який чумаки забирали із Криму в Україну, була, звичайно, сіль, а з часом привозили також рибу, грецькі і акерманські вина, сушені овочі, рослинний жир, мило, а навіть сідла і зброю.

Кожен чумац знав принаймні два головні шляхи із України в Крим, що існували століттями: перший, так званий „Чорний шлях”, вів до гирла Дніпра, і їздили ним ті, хто торгував в основному рибою; друга дорога відома як „Муравський шлях”. Цей шлях власне вів до кримських покладів солі. Обидва тракти

пролягали через малозаселені території або пустки, а більші групи людей, котрі йшли з різних теренів Росії та інших країн, зустрічалися уже недалеко від Криму. Отож, чумаки у дорозі мусили покладатися лише на власні сили і самостійно долати перешкоди. За словами автора, не можна не згадати того, що ці перевізники об'єднувалися у різні табори, але це лише деякою мірою зменшувало небезпеку цих походів. Однак небезпека не лякала чумаків, і від весни аж до пізньої осені їх можна було зустріти майже на всіх просторах південноукраїнських степів.

Нариси Г. Данилевського цінні передусім своїм змістом, який має велику пізнавальну вартість. Чумацьке середовище, яке з огляду на свою неповторність і герметичність, не надто часто було об'єктом письменницького аналізу загалом, досить старанно розглянуте Г. Данилевським. Однак *Чумаки* - це не сухий, багатий лише подробицями звіт наочного свідка, а цикл творів, у яких можна виразно відчутти симпатію письменника до своїх героїв, його погляд на наведені факти. Цикл містить і багато авторських оцінок, спроб інтерпретації конкретних явищ, численні спостереження тощо. Але вони, однак, не виділяються з тканини твору, а вміло вплетені у хід розповіді. Відтак, ідеєю циклу є повний темпераменту, близький до життя, особисто пережитий опис якоїсь події. Репортер передає ретельно опрацьовані дрібниці життя, що впливали із його власного досвіду²³.

Заховане в нарисах багатство реалістичності торкається однаковою мірою описуваного середовища і розширених описів української природи, пейзажів, на фоні яких і були представлені конкретні долі мешканців півдня України. Вигляд чумака, його одяг автор потрактував лапідарно і чи не кожне повернення до цієї теми закінчувалося узагальнюючим висновком про індивідуальні особливості цієї групи:

Это всё щеголи и лихачи (...). Заломивши на „бакирь” смурую шапку, в белой или чёрной свите до земли на плечах, ходит чумаки по базару с

²³ E. Dovifat, *Zeitungsllehre*, Berlin 1962, с. 25 (переклад цитати – J. Maziarski);

трубкой в зубах и кнутом в руках. Изредка только махнёт кнутом на торговку, хлеснёт слегка жидка по спине, поздоровается с товарищем, постоит перед загородкою торгумных волов, да, глянув на свои смазаные дегтем сапоги, сплюнет в сторону и опять принимается курить. Чумак в особенности большой охотник до весенних ярмарок... (с. 168).

В одязі чумака під час подорожі дуже потрібною була, за словами автора, сорочка, яку, так само, як і решту одягу, просочували перед дорогою дьогтем – темно-коричневою густою рідиною, яку одержували в процесі дистиляції розкладу різної деревини і використовували як антисептичний і протигрибковий засіб. Це мало охороняти чумака від чуми та інших хвороб, що чатували на нього в поході. Чумак забирав з собою лише дві сорочки. В одній, просякнутій дьогтем, він подорожував в обидві сторони, не знімаючи її ані разу. Внаслідок цього:

(...) тяжелый, ленивый и загорелый чумак в пути представляет издали какое-то подобие древнего рыцаря, закованного в панцирь и в латы (с. 177).

В другу сорочку чумака одягали тільки тоді, коли він умирав під час подорожі. Письменник зауважував, що:

В смерти чумака в степи много трогательного. Её воспели десятки лучших украинских песен, наравне со смертью казака на чужбине, в бою с врагом, в старинных казацких думах (с. 194).

Цей факт не був чимось особливим, адже, як твердив сам автор, чумак цілком зайняв місце козака. Під час подорожі він був часто жертвою несподіваної смерті, а нерідко був свідком того, як його, ще живого, товариші готували до похорону - він бачив, як копали могилу, а з огляду на те, що не було священика, вибирав за сповідника одного із своїх товаришів, який за першої ж нагоди “передавав” особисто почуті гріхи духовній особі.

Інформація про смерть доходила до сім’ї лише тоді, коли чумаки поверталися з подорожі, і вона часто була причиною нової трагедії, інколи навіть спричиняла до нової добровільної жертви - смерті нареченої померлого парубка.

Дещо більше уваги Данилевський присвятив вигляду українок: дружин, наречених, матерів і сестер чумаків, жінок вірних, гордих і працьовитих одночасно. Письменник

захоплювався їх вродою, колоритом і зі смаком підібраним одягом, одночасно переконуючи читачів, що такі жінки не були винятками в степах над Доном:

Высокая, полная с русою косою, шириной в ладонь, а на голове с целою лавкой лент, алых, синих, зелёных и парчевых (...), степенная и гордая (...). Большие серые глаза так и смотрят в душу, а бровки широкие и чёрные, как два подорожних жука, сошлись и не расходятся (...). На плечах зелёная шерстяная кофта, на ногах красные сапожки, на шее пять или шесть ниток мониста, красных и синих гранатов (...) (с. 151).

Базуючись на теоретичних осягненнях „фізіологізму”, Г.Данилевський, маючи пізнавальні амбіції, прагнув відкривати незнані для літератури явища, що одночасно були і характеристичними, й такими, що передають дух епохи, хотів дати характеристику цікавої соціальної групи, як це робить зоолог, вивчаючи певний вид тварин. Автор прагнув не допустити до того, щоб постаті окремих героїв були відібрані саме як поодинокі герої - хоча вони і мали деякі індивідуальні властивості. Письменник неодноразово підкреслював незалежність створюваного у цьому відношенні образу, виділяючи його із загалу під оглядом швидкого збагачення, втрати майна, сімейного становища, здібностей, вроди. Форми теперішнього часу вживаються відповідно до минулого, що сотворює враження понадчасового розміщення досліджуваного явища²⁴.

Представлення чумацького середовища з його циклічно повторюваними історіями автор розпочав із нарису *Зима*, який розповідає про дивно замерлі слобідки й хутори. Це переважно статичні образи і означають вони чоловіків, які взимку відпочивають на печі після важких подорожей і сходять з неї лише для того, щоб доглянути за волами або відгорнути сніг зі стежки, що веде до шинку. Негативні у моральному плані лінощі чумаків не одержали однозначного осуду письменника, який, дбаючи про реальність зображеної ситуації, не міг про це не

²⁴ W. Skrunda, *Aleksandra Baszuckiego dyptyk fizjologiczny „Petersburskie typy”*, *Slavia Orientalis* 1985, nr 3-4, с. 228;

згадати. Данилевський не схвалював такий спосіб зимового життя чумаків, але одночасно пробував жартівливо ствердити, що лінощі українця походять скоріше від нього самого, бо взимку чумак начебто просто зливався з довколишньою природою, що впадала у зимову сплячку.

Водночас автор гостріше реагував на іншу пристрасть чумаків - до надмірного споживання алкоголю, використовуючи при цьому характеристичні для фізіологічного шкіцу комічно-сатиричні і дидактичні елементи²⁵. Чумаки, як переконує письменник, знали про свою схильність до горілки і навіть під час подорожі вибирали з-поміж себе одного „чергового”, який мав стежити за тим, щоб усі були тверезі.

Але спокус у дорозі було багато. Данилевський, описуючи випадки пияцтва, певну частку відповідальності за це переадресовує власникам корчм, які знаходилися при шляхах. Письменник звинувачує їх у тому, що вони „змушували” чумаків спершу пити горілку задармо, а потім пропонували напої у тій кількості, що була співмірна з вартістю пари волів. Корчмарі добре знали натуру своїх гостей: це був чи не єдиний спосіб видурити з них гроші, спершу заохотивши їх дармовою чаркою, а пізніше змусити заставити свій товар, запряг, волів, одяг. Таким чином, чумак часто досить легко тратив усе своє майно.

Автор досить детально написав і про корчмарів-жидів, яким чумаки платили за кожную порцію горілки, що відразу стримувало їх від надмірних випивок. Водночас їм, на противагу іншим корчмарям, треба було платити ще й за водопій, корм для волів і не тільки за сіно, а й за випас трави. Ціна за такі послуги зростала разом із розширенням торгівлі і збільшенням кількості чумаків, а також у міру віддалення корчм від заселених районів.

Загалом чумаки часто могли розраховувати лише на рідко розташовані на берегах рік хати нащадків запорозьких козаків-„зимовників”. Господар вважав, що він був зобов'язаний забезпечити подорожнім безпеку і їжу, нагодувати волів; адже

²⁵ M. Inglot, *Balamut Petersburski*, Wrocław 1962, с. 85;

знав, що слава про доброго „зимовника” швидко розходитьсЯ. Українські чумаки платили за переїзд через селища, жителі яких часто змушували їх безплатно перевозити товар, що належав міщанам, вивозити сміття, вони мусили платити за переправу через річку, переїзд через мости.

Нариси Г. Данилевського це розповідь про сучасні йому явища, а тому вони призначені для широкого кола читачів. Їм властиве поєднання репортажної функції з пояснювальною, що повинно було сформувати у читача певні уявлення про цю групу людей, на які розраховував автор²⁶. Водночас для більшої переконливості своїх спостережень письменник не раз мусив покликуватися на минуле. Так, пояснюючи, чому чумаки були змушені користуватися дорогами, якими часто їздили люди і платили за це в різний спосіб, автор наводив різні приклади про колишні грабежі на дорогах, особливо про ті, що відбувалися недалеко від Криму, а брали в них участь банди розбійників і жорстокі кочівники-ногаї – нащадки воїнів Золотої Орди, які убивали непокірних відразу, а інших продавали на невільницьких ринках Туреччині.

Чумаки в дорогу брали зброю, але були змушені боротися не лише із грабіжниками, а й з власною втомою, спрагою, голодом. Заробляли вони небагато, бо, через страх перед розбійними нападами, брали мало товару. Але ті часи, як твердить автор, минули:

(...) всё почти пространство южнорусских степей, от весны до поздней осени, в разных направлениях искрещивается странствующими чумаками. Последних ничто не пугает, ни вид пустынной степи, (...) ни вредные ворота приднепровских лиманов (...) Они идут себе шаг за шагом, перенося зной и бури, жажду и голод, в ожидании богатого сбора рыбы и соли (с. 190).

Однак найбільшим ворогом чумаків були хвороби. Вони були небезпечними не лише для жителів слобід, які могли розраховувати на допомогу знахарки, що лікувала травами і чарами. Ці жінки були настільки відомі, що до них приїжджали з

²⁶ Cz. Niedzielski, op. cit.

далеких околиць, нехтуючи навіть професійними лікарями, яких до того було дуже мало. Самі ж чумаки під час подорожі могли розраховувати лише на власні сили. В степу не лише не було лікарів та ліків – важко було знайти знахарку. Тому у пригоді чумакам часто ставала друга чиста сорочка, а лікувалися вони навіть за найменшої застуди.

Правдивість і актуальність змісту нарисів привели Данилевського не лише на чумацький шлях, а й до їх домівок. В слобідках українських візників мешкали, так само, як раніше, практично лише родини тих людей, які займалися цією професією. У середині ХІХ ст., як твердить автор, ці села належали до найбагатших. Але це ще не свідчило про те, що праця чумаків приносила високі прибутки. Водночас свита чумака, подерте взуття, надмірна покірливість могли впевнити недосвідченого подорожнього, що перед ним бідак, але чумак часто міг захвати значні гроші:

За сапогом у него для оборотов полная киса (...), и в горшке, где-небудь, замазано под печью или закопано в саду тысяч сто ассигнациями чистогану (с. 146).

Працьовитий чумак усього мав досить, не нарікав на голод. Як і його предки, він ніколи не перепрацьовувався, особливо взимку. Тому цілком логічними були написи під малюнками в українських корчмах: *Сидит казак на жнивье, да штаны латает; жнивье его (...) в стину колет, а он жнивье лает; Казак когда не пьёт, так блох бьёт, а все-таки не гуляет* (с. 156).

У хаті чумака найважливішу роль відігравала кухня, яка мала припічок - місце зимового відпочинку, де вони і проводили найбільше часу. Хата була прикрашена букетами засушених квітів, біля ікон знаходився рушник, а над дверями була свячена вода.

З фотографічною точністю і водночас динамічно Данилевський описав спосіб життя в слобідках. Дбаючи про те, щоб правдиво і якнайточніше представити реальність, письменник старанно занотовував особливості їх праці у різні

пори року, догляд за тваринами, робив описи природи краю; записував звичаї жителів і пов'язані з ними обряди, міг годинами слухати усіякі розповіді. Але найбільше його цікавив сам чумаки і його „професія”.

Автор часто описував сучасну йому епоху з більш віддаленої часової перспективи, звертаючи увагу на зміни, що відбулися в житті цього своєрідного середовища. Але їх було відносно небагато і стосувалися вони головно розширення об'єму господарської праці тогочасного чумака, який вже не „спеціалізувався” лише на перевозі товару і догляді за волами, а навіть взимку щораз частіше злізав з печі, відкладав нерозлучну люльку і знаходив собі роботу на цілий день: готувався до нової весняної подорожі, думав про сівбу, розширення торгівлі, жнива, осінній продаж врожаю і перевіз товару. Особливо багато роботи мали ті, що залишалися в слободі, з різних причин не вирушаючи в чумацьку подорож. Частина з них згодом цілком покинула чумакування, а деякі, забагатівши, вели уже цілком осідлий спосіб життя, винаймаючи для праці на себе робітників.

Кожен чумаки усе ж залишався вірним вродженій любові до волів, без яких не міг уявити свого життя і якими опікувалася ціла сім'я. Данилевський навіть пробував дошукатися певної містики у ставленні до цих тварин, порівнюючи цю прив'язаність із ставленням козаків до своєї зброї. Воли мали величезне значення для районів наддонських степів: були робочою силою (перевіз товарів, робота в полі), об'єктом торгівлі, давали м'ясо шкіру, вовну, роги. Тому чумаки надзвичайно дбайливо опікувалися не лише малими звірятками, до яких вони, як зазначає автор, ставилися, як до дітей, а й дорослими тваринами, вибираючи для них завжди найкращий корм, оберігаючи від різних хвороб. Воли свідчили про багатство їх господаря, були його гордістю.

Письменник багато уваги присвятив описам праці жінок, які упродовж цілого дня не мали часу на відпочинок. Вони мусили прибирати в хаті, надворі, піклуватися домашніми тваринами, працювати в полі, прости, ткати тощо. Мусили також готувати

їжу, особливо обід, який їли в степу близько десятої години. Автор з приємністю описував, як вони варили смачну їжу, і цими описами викликав у читача смакові та запахові враження. Саму їжу письменник порівнював із скромним харчуванням у дорозі.

Від уваги спостережливого оповідача не втекли й ігри дітей, весняні чумацькі ярмарки, на яких продавали різні речі і залагоджували різні справи, сварились, а нерідко й бились жінки. Письменник не забув і мандрівних продавців, які свій товар приносили і в хати, і осінні полювання в лісах, де було багато звірини, навіть боротьбу із сусликами, що чинила великі шкоди і на яких не діяли ні дим, ні вода, ні навіть віспа, якою їх заражували.

Не забув автор і про інтимне життя чумака. Письменник дійшов висновку, що хоча чумак і не вмів яскраво висловити свої почуття, але усе своє життя, як і його дружина, був дуже вірним, пам'ятав про неї навіть перед самою смертю. Часто кохання було трагічним, що було пов'язане з небезпеками в дорозі. Тому дівчина, яка дізнавалася про смерть свого парубка-чумака, нерідко не могла перенести цієї трагедії – вона закінчувала життя самогубством. Коли ж чумак, у свою чергу, став свідком похорону своєї вірної милої, він залишався самим і завжди вірним своїй милій.

У той же час чумак був досить незалежним, самостійно вирішував свою долю і долю сім'ї. Здається, лише взимку його можна було змусити на хоча б видиму покору перед дружиною:

Ничто (...) не связывает чумака. Он и по природе не домосед, и не под башмаком жены. (...) Он вольный казак: жену слушается только зимой (с.170); (...) зима не долга, и с весною покажет он бабе хвост: ищи только! Это черта покорности мужа жене общая на Украине (с. 145).

Автор звернув увагу на не так уже й поширену серед людей рису характеру, яка була властивою чи не кожному чумакові. Була це передусім чесність, яка нераз допомагала знаходити товаришів. Але цю чесність чумака інколи використовували нечесні люди.

Не обминув письменник і опису різних календарних свят та

вірувань і звичаїв, що з них випливали. Тим самим читач нарисів мав нагоду познайомитися з чумацькими Святою Вечерею, Різдвяними святами, Новим Роком, Пасхою, святом Івана Купала: міг брати участь у сватанні, зустрічах і проводах усіх пір року, дівочих ворожіннях, похороні, весіллі, весняному від'їзді чумака, а також у його осінньому поверненні додому. Свою увагу автор концентрував не лише на представленні самих свят і звичаїв, які були об'єктом оповіді, а й народних піснях, що їх супроводжували. Щоправда, інколи письменник обмежувався лише переліком назв пісень, яких співали під час певного обряду, частіше, однак, наводив приклади цілих пісень або представляв їх фрагменти українською мовою та у власному перекладі російською. Крім колядок, пісень новорічних, весняних, обжинкових, а навіть зразків дитячого пісенного фольклору, Данилевський наводить і пісенні твори зі сумним, ностальгічним змістом (про смерть чумака, козака), а також жартівливі пісні (про пияцтво, лінощі) тощо.

Письменник зазначав, що народні вірування, які існували серед чумаків, були схожими чи навіть тотожними народним віруванням людей інших частин України. Особливу увагу автор звертав на фрагменти народних повір'їв, які були безпосередньо пов'язані із землеробством: “Если на Мокия выпал дождь, будет лето мокрое. На обновление Царьграда бояться „царя-града”. С Сидором кончаются и „всякие сивери”. А Пахом пахнет уже настоящим теплом. На Вассы не сеют ржи, чтобы не завелись в ней васильки” (с. 167).

Багато місця (особливо в нарисах *Весна, Літо, Осінь*) Данилевський присвятив описам звичаїв чумаків під час подорожі, яку кожен табір розпочинав літургією, присвяченою своїй покровительці. Чумаки від'їжджали після того, як гуртом попросилися з рідними (це було одразу після заходу сонця), а перший нічліг призначали за кілька верстов від слободи:

Чумак слаб и может дома что-нибудь позабыть а тут близко, и как раз сбегаешь (...) (с. 179).

Чумаки додержувалися звичаю забирати у дорогу і спільного півня, якого спершу прив'язували до одного із возів, а пізніше він призвичаювався до життя табору. Він відігравав роль нічного годинника, а своїм голосом нагадував про рідні краї. Серед себе чумаки вибирали отамана, яким зазвичай ставав найбільш досвідчений і шанований із них. Отаман вирішував, яким шляхом їхати, де переночувати, розподіляв обов'язки, а в разі потреби верховодив обороною табору. Автор, який багато часу провів серед чумаків у степу, дуже уважно приглядався до їхнього життя, старався перебувати у якнайбільшому таборі, який збільшувався у міру наближення до Криму. Данилевський перебував з чумаками в корчмах, обідав з ними під час перепочинків, брав участь у видобуванні і навантаженні солі, що найчастіше відбувалося у першій декаді червня і одночасно було початком повернення додому. Ця дорога додому нерідко проходила повз ярмаркові міста, де продавали різні товари. Сім'ї очікували чумаків на початку дощової осені.

Письменник був слухачем багатьох чумацьких оповідей – не тільки про справжні, а й фантастичні історії. Особливо колоритними були осінні оповіді, коли манрівні візники могли фантазувати доволі, хоча вірили, що влітку – через їх фантастичні оповідання – могли здихати вівці. Найбільше враження на письменника зробили розповіді про людей із собачими головами, які колись нападали на чумаків, забирали їх у полон, а згодом відгодовували і вбивали. Найчастіше автор скорочено передавав сюжет певної оповіді, однак усвідомлюючи, як багато втрачає читач, не слухаючи їх цілком. Щоб якось компенсувати читачам цю втрату, письменник записав ціле оповідання селянки *Про силача*, яке пізніше переклав і опублікував. Це оповідання витримане у стилі фантастичних казок, а сюжет, позитивні та негативні герої свідчать про його народне походження.

Чумаки вірили в забобони, боялися сил, дії яких не могли пояснити. Вони відчували, що наближається кінець їх мандрівок, а його причину пояснювали не тим, що влада вимагала, аби чумаки мали паспорти, чи тим, що зросла ціна на рибу і сіль в

Криму, а передусім будівництвом залізниці, яка починалася у Харкові і вела до Азовського моря. Чумаків лякав не тільки „залізний кінь”, з якого летіли іскри і дим, а те, яку величезну кількість товару він міг тягнути у вагонах. Вони вважали, що із появою залізниці виникне загроза для українських лісів, адже будуть вирубувати паливне дерево. Автор розумів побоювання чумаків і йому було шкода романтичності лісу, яка зникала, але одночасно він був переконаний у необхідності нового транспорту:

(...) которому суждено в наш век, оставя по пути своём зачатки новой жизни, новых городов, фабрик и заводов, стереть своею железною, неумолимою стопой всё отжившее, хотя и живописное, всё дикое и неуместное в наши дни, хотя привлекательное и полное поэзии, в том числе и наших украинских чумаков (...) (с. 212).

Данилевський не обминув і описів природи. Пори року, що змінювали одна одну, не тільки виразно окреслювали характер господарської праці у слободах і заняття у подорожі, але і визначали, де у дану хвилину перебував чумак. Це місце, у свою чергу, було пов'язане з напрямом його подорожі чи навіть темою розмови, роздумів. Адже одні проблеми були пов'язані з мандрівкою до Криму, а інші виникали у зворотній дорозі.

Автор змалював природу у ракурсах „макро” і „мікро”; описав як явища, які мали вплив на велику частину району, так і такі, яких люди могли і не зауважити. Так, у нарисі *Зима* описані, ілюстровані оповіданням і анекдотами п'ять видів метелиці. Найменш небезпечну, під час якої стелиться густа мла і повільно падає на землю мокрий сніг, народ назвав „мря”. Для найбільш неприємної („шквіря”) характерним є змінний невгаваючий вітер, який ніс із собою сніг і дощ. „Фуга” розпочиналася лише під час морозної погоди, коли вітер шмагав гострими, як скло, шматочками снігу. Ця метелиця швидко перетворювалася у більш небезпечну – лиху „завірюху”.

Але народ найбільш боявся „валової” метелиці, під час якої у густій млі, підсипаній снігом, що у різних напрямках розносить вітер, можна було дуже легко заблукати як вдень, так і вночі. Це

супроводжувалося морозом, різні види якого також описав автор. Одноманітна, хоч і динамічна зимова погода з її розмаїтими відтінками білизни, у наступному нарисі *Весна* звільнила місце природі, що пробуджувалася зі сну. Спостережливий оповідач звернув увагу читача на птахів, що поверталися з вирію, розквітаючих дерева і кущі, зеленіючі полях. Водночас він називає і небезпеки, які були пов'язані із весняною повіддю і бурями. Письменник довше затримався на характеристиці обов'язкової деталі українського краєвиду – вербі, що самотньо росла при дорозі і під якою можна було сховатися від сонця і дощу. Данилевський зауважував, що саме до цього дерева часто зверталися у піснях сироти, матері і наречені, у плакучу вербу перетворилася сестра вбитого на війні брата. Автор писав і про те, що долі чумака і верби чимсь схожі:

(...) с каким томительным унынием, с какой безмолвною грустью прислушивается иногда чумаки к шуму листьев вербы (...). Она говорит ему о лучших временах, когда ещё только была посажена, а теперь сквозь её своды уже едва виднеется рог месяца (с. 164).

У наступному нарисі Данилевський відсунув світ природи на другий план, зосередившись на змалюванні важкої праці людей. Письменник підкреслив властивості літа, через які люди скоріше втомлювалися, адже жити в степу було дуже тяжко. Автор мало уваги присвятив описам густої зелені, „компенсуючи” це інформаціями на тему посухи, спаленої сонцем трави, висушлих струмків і криниць.

Наступна пора року, описана в іншому нарисі насичена описами малоестетизованих явищ природи, з яких однак склалися реалії південної України. Письменник обстежував чумацькі шляхи, дороги, що вели до слободи, шукаючи відомі українські болота, які під час осінньої сльоти було неважко знайти; його погляд затримувався на возах, що застрягли, заболочених людях, дощовій погоді, зрідка заглядав до садів, лісів і полів, які змінювалися жовтими і бордовими відтінками.

Мова *Чумаків* барвиста. Вона своєрідна залежно від представленої оповідачем розповіді або цитованого ним

оповідання іншої людини. Вона містить багато українізмів і жаргонних висловів (нехай, гайда, хлопцы, ручник, хруснуть, снідять, торохотий тощо), прислів'їв („Любовь любовью, а свекровь свекровью” – с. 155; „Лето собирает, зима поедает” – с. 184), фразеологізмів („С первой же весенней поры уже поминай как его звали” – с. 170;

„[...] я тебя не трогал, а теперь и считай мух!” – с. 176), риторичних запитань („Спросите чумаков, за что они теперь не платят?” – с. 183; „Неужели уже зима отходит?” – с. 153), порівнянь („Всё сливается в белую стену. Будто выросли на земле серебряные кусты” – с. 160; „[...] природа, как мать, нежно прижмёт к груди своей новых новорожденных детей [...], своих воздушных и земных обитателей” – с. 161), окличних речень („Да и где взять в степях такого количества леса!” – с. 193). Таке розмаїття мови нарисів впливає на досягнення більшої правдомовності переказаного змісту, оживлює саму оповідь.

Багаті реаліями неповторні повідомлення, що є в *Чумаках* Данилевського, хоча письменник описав лише окремі етапи подорожі „героїв степу” разом із небезпеками, що на них чекали, різними нормальними і несподіваними ситуаціями, описав приготування перед дорогою, прощання і очікування сімей. Змалював також образи життя на півдні України в слободах і поодиноких хуторах, а свою розповідь багато проілюстрував пейзажами наддніпрянської природи, фольклором і живою розмовною мовою.

Авторові була властива велика нараторська чесність, детальність. Він дбав про достовірність переданого змісту. Данилевський не прикрашав фактів, не прагнув нащкіцувати картини ідилій селянського життя, чумацької „професії”. І хоча письменника захоплювала романтика чумацького життя, він мирився з необхідністю змін, що несла з собою цивілізація, яка врешті і припинила мандрівки за рибою і сіллю.

Нариси Г. Данилевського, завданням яких є складання

обсерватором звіту про події, ситуації, людей²⁷, мали передусім пізнавальне значення. Вони показали сучасникам письменника сьогодення чумацького життя, а тепер нагадують про існування цього своєрідного середовища, описують його. Казімеж Вика дійшов висновку, що

(...) репортаж випереджає художню прозу, піднімаючи ті теми, які іще не були предметом письменницького осмислення, адже були іще занадто близькими, аби виробилася необхідна для цього дистанція, домагаючись однак вираження і запам'ятовування²⁸.

Тому дивує факт, що чумацька тема була відсутня у пізніших творах Данилевського та інших російських письменників.

²⁷ J. Maziariski, op. cit., с. 163-164.

²⁸ Ibidem, с. 189-193.